

Din nou despre contramărcile atribuite Cetății Albe

Eugen NICOLAE*

Câteva descoperiri monetare recente din Republica Moldova și Ucraina au prilejuit rediscutarea datării emisiunilor de cupru ale Cetății Albe și a contramărcilor atribuite acesteia. Cea mai nouă contribuție aparține lui Alexander Petrov și Liliei Dergaciova, care au publicat cinci emisiuni de argint ale Hoardei de Aur contramarcate, provenind dintr-un tezaur descoperit în 2011 în vestul Ucrainei, la Stizok, raionul Șumsk, regiunea Ternopil¹. Monedele au fost atribuite hanilor Beg Sufi (1420-1422), Seyyid Ahmad (1437-1459; 3 exemplare) și Küçük Muhammad (1430-1444)². Ultima menționată prezintă o a doua contramarcă, lituaniană, cu coloanele lui Gediminas însoțite de patru discuri dispuse în careu, zisă de tip Švitrigaila (Svidrigailo), asociere necunoscută anterior. Autorii afirmă că este dificil de stabilit care dintre contramărci a fost prima aplicată, dar din comentariu rezultă că acest tip de contramarcă lituaniană este folosit mai târziu decât contramărcile atribuite Cetății Albe, adică după 1439 și până la începutul anilor 1450, urmând concluziile unui studiu relativ recent publicat la Minsk³. Mai exact, ele ar fi fost totuși contemporane pentru scurt timp, fiindcă, respingând datarea contramărcilor Cetății Albe în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, propusă de E. Oberländer-Târnoveanu⁴, autorii le plasează de la sfârșitul domniei lui Alexandru cel Bun până la începutul anilor 1440⁵. O opinie similară am exprimat și noi, dar fără a duce limita intervalului dincolo de 1440, deoarece nu cunoșteam atunci piese de la Haci Giray contramarcate la Cetatea Albă⁶; semnalarea unei astfel de monede, datată în 1441-1442, într-un tezaur descoperit în 2007 în Ucraina, la Kamenec-Podol'skiy⁷, justifică prelungirea perioadei. Totuși, stabilirea succesiunii celor două categorii de contramărci atunci când apar pe aceeași piesă este esențială pentru cronologie.

O nouă descoperire monetară ne permite să reluăm discuția asupra datării contramărcilor Cetății Albe, dar și asupra tezaurului de la Stizok. În privința tezaurului, amintim că el ar fi fost descoperit în vara

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; eugenicolae@yahoo.com.

¹ Al. Petrov, Lilia Dergaciova, *Note on the Stizhok hoard (Ukraine). Coins with Asprokastron countermarks and Wallachian ducats*, SCN, s.n., 2 (14), 2011, p. 147-152.

² Cronologia hanilor rivali din această perioadă este stabilită în linii generale; limitele domniilor diferă de la un autor la altul, în funcție mai ales de includerea anilor de refugiu în alte state sau în care au controlat doar părți din fostul teritoriu al Hoardei de Aur.

³ Iu. Borejša, Al. Kazarov, *O nadčekankah „Koljumn” Vitovta Kejstutoviča i Svidrigaily Ol'gerdoviča*, Minsk, 2009, p. 29-40.

⁴ E. Oberländer-Târnoveanu, *Emisiunile monetare bătute pe teritoriul Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare (1457-1504) – o analiză critică*, CN, 9-11, 2003-2005, p. 339-341;

idem, *Două tezaure monetare descoperite în secolul al XIX-lea și începuturile numismaticii moderne românești*, în *Studia varia in honorem professoris Ștefan Ștefănescu octogenarii*, ed. Cristian Luca și Ionel Căndea, București-Brăila, 2009, p. 745.

⁵ Al. Petrov, Lilia Dergaciova, *op. cit.*, p. 149.

⁶ E. Nicolae, *Date noi privind monedele și contramărcile de tip Asprokastron*, în *Studia varia in honorem professoris Ștefan Ștefănescu octogenarii*, ed. Cristian Luca și Ionel Căndea, București-Brăila, 2009, p. 222-225. Precizăm că moneda descoperită la Orheiul Vechi (Trebujeni, raionul Orhei, Republica Moldova), a cărei contramarcă fost atribuită Caffei, pe baza literaturii mai vechi (*ibidem*, p. 223), poartă de fapt o contramarcă de tip Švitrigaila.

⁷ Iu. Borejša, Al. Kazarov, *op. cit.*, p. 27.

anului 2011 și că numai circa jumătate din piesele sale au putut fi examinate (cifrele sunt aproximative): 800 de denari și 30 de jumătăți de groși din vremea lui Alexandru Jagiello, mare duce al Lituaniei (1492-1506) și rege al Poloniei (1501-1506), 30 de groși de Praga, 50 de ducați ai lui Vladislav II al Țării Românești, patru groși moldovenești de la Ștefan cel Mare, 20 de aspri tătărești contramarcați la Cetatea Albă (între care exemplarul purtând și contramarcă lituaniană menționat mai sus), 25 de aspri tătărești și de Caffa cu contramarcă lituaniană, un aspru otoman de la Mehmed II, 280 de emisiuni ale Hoardei de Aur, tătaro-genoveze și ale Hanatului Crimeii până la Mengli Giray⁸. Constatăm un aspect problematic: acest tezaur pare a fi cu mult mai recent decât celelalte care conțin piese cu contramărci ale Cetății Albe, prin prezența emisiunilor lui Alexandru Jagiello, care sunt și larg majoritare. Informațiile de care dispunem în acest moment ne determină însă să considerăm că numai monedele acestuia fac sigur parte din tezaurul de la Stizok, celelalte reprezentând o contaminare posibil întâmplătoare, dar mai degrabă intenționată, ceea ce nu anulează total valoarea documentară a pieselor publicate. În primăvara-vara aceluiași an (2011) a fost descoperit un tezaur monetar în Republica Moldova, la granița cu Ucraina, lângă Nistru, în localitatea Otaci, raionul Ocnița. Tezaurul a fost împărțit între mai multe persoane și majoritatea pieselor au fost duse imediat în Ucraina. Tezaurul ar fi totalizat aproape 900 de piese de argint, între care 400 de groși de Praga foarte uzați, 200 de ducați de la Vladislav II al Țării Românești, 20 de groși moldovenești de la Ștefan cel Mare, una sau două monede cu contramărci lituaniene de tip Vytautas (Vitold), 70 de emisiuni tătărești și tătaro-genoveze cu contramărci de tip Asprokastron și 50 cu contramărci lituaniene de tip Švitrigaila (cifrele sunt și de astă dată aproximative). Această structură se potrivește cu celelalte tezaure conținând piese contramarcate la Cetatea Albă și este credibilă pentru un depozit descoperit în teritoriul Moldovei medievale. Din motive lesne de înțeles, piesele ajunse în Ucraina au fost oferite spre vânzare ca provenind din interiorul acesteia, din tezaurul de la Stizok – faptul că nu au fost oferite spre vânzare piese provenind de la Otaci constituie, după părerea noastră, o dovadă a contaminării tezaurului de la Stizok. Din păcate, dispersarea tezaurului de la Otaci a fost însoțită de o pierdere cu mult mai mare. Împreună cu monedele au fost descoperite trei rulouri din scoarță de mestecăn cu inscripții, de dimensiunile unei cutii de chibrituri, dintre care unul a fost distrus prin desfacere brutală de unul dintre descoperitori, iar celelalte două au fost duse pentru a fi vândute la Kiev și nu se cunoaște soarta lor⁹. Prin tezaurul de la Otaci, Moldova se alătură spațiului din Europa de Est în care au fost descoperite foi din scoarță de mestecăn cu inscripții (marea majoritate a lor provenind din săpăturile de la Novgorod).

Fig. 1. Monedă a Hoardei de Aur cu două contramărci: de tip Asprokastron și de tip Švitrigaila (2:1).

⁸ Al. Petrov, Lilia Dergaciova, *op. cit.*, p. 147-148.

⁹ Dacă instituțiile de specialitate din Republica Moldova și România ar avea suficiente fonduri de achiziții de piese

de patrimoniu cultural și posibilitatea de a le cheltui cu promptitudine, asemenea descoperiri excepționale ar avea șanse de a fi salvate de la distrugere sau risipire.

Nu am avut ocazia să examinăm direct nicio monedă din tezaurul de la Otaci, ci numai câteva fotografii. Una dintre piese vine în sprijinul datării timpurii a contramărcilor Cetății Albe (fig. 1). Nu am putut identifica emisiunea tătărească, care este foarte uzată (după slabele urme de legendă ar putea fi vorba de Seyyid Ahmad), dar cele două contramărci aplicate separat pe fiecare față sunt suficient de clare: una este a Cetății Albe, iar cealaltă lituaniană de tip Švitrigaila (coloanele lui Gediminas însoțite de patru discuri dispuse în careu). În acest caz este sigur că prima contramarcă aplicată este cea a Cetății Albe: spre deosebire de situația obișnuită, fața monedei care o poartă nu este concavă, ci convexă, deformare produsă de a doua contramarcare, care a făcut și parțial ilizibilă prima contramarcă. Deoarece contramărcile de tip Švitrigaila sunt datate după 1430 (după moartea lui Vytautas), cel mai probabil după 1439 (după încetarea războiului civil), și înainte de contramărcile cu numai patru discuri dispuse în careu, care se grupează pe monede crimeene bătute în anii 1450 și la începutul anilor 1460¹⁰, succesiunea aplicării contramărcilor pe piesa din tezaurul de la Otaci vine în sprijinul datării contramărcilor Cetății Albe în intervalul de la sfârșitul domniei lui Alexandru cel Bun până la începutul anilor 1440, oricum înainte de epoca lui Ștefan cel Mare.

De nouveau sur les contremarques attribuées à Cetatea Albă

RÉSUMÉ

La découverte en 2011 d'un trésor monétaire à Otaci, district d'Ocnița, République de Moldavie, permet à l'auteur de reprendre la discussion sur la datation des contremarques de type Asprokastron (Cetatea Albă). Une monnaie d'argent de la Horde d'Or de ce trésor porte sur chaque côté une contremarque, respectivement de type Asprokastron et lituanienne de type Švitrigaila (les colonnes de Gediminas accompagnées de quatre disques disposés au carré). Dans ce cas il est évident que la première contremarque appliquée fut celle de Cetatea Albă: elle a été partiellement oblitérée par l'application de l'autre contremarque et ce côté de la pièce est devenu convexe (le côté des monnaies portant ce type de contremarque est d'habitude fortement concave). Les contremarques lituanienes de type Švitrigaila sont datées après 1430 (après la mort de Vytautas), le plus probablement après 1439 (après la cessation de la guerre civile), et avant les contremarques à uniquement quatre disques disposés au carré, qui se groupent sur des monnaies de Crimée des années 1450 et du début des années 1460. Il s'ensuit que la succession de l'application des contremarques sur la monnaie du trésor d'Otaci vient à l'appui de la datation des contremarques de Cetatea Albă dans l'intervalle de la fin du règne d'Alexandre le Bon et jusqu'au début des années 1440, selon une proposition récente.

On présente aussi quelques informations sur le trésor d'Otaci. Celui-ci a été dissipé lors de sa découverte et la plupart des pièces sont passées en Ukraine. Il contenait environ 900 monnaies en argent: des gros de Prague, des ducats de Vladislav II de Valachie, des gros moldaves d'Étienne le Grand, des pièces tatares et tataro-génoises à contremarques lituanienes ou de type Asprokastron. Aucune des monnaies passées en Ukraine n'a pas été signalée comme provenant d'Otaci. L'auteur considère que cela s'explique par une contamination, ces pièces étant attribuées à un trésor découvert toujours en 2011 en Ukraine, à Stižok, district de Šumsk, région de Ternopil', composé surtout de deniers et de demi-gros d'Alexandre Jagellon, grand duc de Lituanie (1492-1506) et roi de Pologne (1501-1506). Le trésor d'Otaci comprenait aussi trois rouleaux d'écorce de bouleau à inscriptions: un exemplaire a été détruit par l'un des découvreurs par déroulement brutal et les deux autres ont été apportés à Kiev pour être vendus et on ne connaît pas leur sort.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Monnaie de la Horde d'Or à deux contremarques: de type Asprokastron et de type Švitrigaila (2:1).

¹⁰ Vezi mai sus nota 3.

